

SÁNDOR PÁL KAPITHIA S AZ ERDÉLYI NEMZETI FEJEDelemsÉG UTOLSÓ ÉVEI.

I. TÖRTÉNELMI BÉVEZETÉS.

Az Erdély és a török porta közötti államviszony a két ország fejedelmei közt I. János király alatt létrejött s azon innen, új fejedelmválasztáskor, többé-kevesebbé előnyösen megújult és megerősített államszerződésen alapult. Ezt némelyek egyenjogu uralkodók kétoldalú szabad egyezkedési tényének, mások — és többen — hűbéri vagy kimélőbben suzerain-viszonynak ítélvén : a szerződési oklevelet is egyoldalú véd- sőt épen kegylevélnek tartják. Az egymástól gyökerében különböző két felfogás létezik, de az abban rejlő történelmi kétes kérdés még kellőleg kifejtve, megbirálva s hitelesen megállapítva és így eldöntve nincs; pedig az idő rá eljött, az adatok nagyobbára fel vannak fedezve s közrebocsátva : Erdély története e hézagnak, a tudomány kára, nemzeti politikánk sajnos hiányszzenvedése nélkül immár tovább nem halasztható betöltését várja. Valóban e szükség előtérbe nyomult, fedoznünk kell azt; de ez értekezésem körén kívül esik.

Az érintett államviszony künyilvánulása a követi, tolmácsi és evvel rokon intézmények voltak, t. i. a két uralkodó közötti folytonos barátságos érintkezést fentartották ama nagy követek, kiket az erdélyi fejedelem évenként egyszer

vagy többször, egyedül vagy többedmagukkal a portára s ez viszont Erdélybe küldött, kik a nagyobb és titkosabb államügyeket élőlőszóval, személyesen, az országot és küldő fejedelmet képviselve intézték el; a főkövet rendesen az ország szerződészerű adóját s a fejedelem inkább szokáson és kölcsönös udvariasságon alapuló ajándékát vitte el — és pedig rendesen őszszel s mindhárom nemzet részéről egy-egy választott tag kíséretében; a szultán izenetét levélben, de főként szóval, ajándékviszonzását olykor szintén külön követ — rendesen egy csausz — kíséretében, új fejedelemválasztáskor a fejedelmi süveget, Athnamét s más jelvényeket is magukkal hozták; továbbá azon egy vagy két állandó portai követ, kik Erdély Konstantinápolyban levő saját házában laktak, mint a két ország közti ügyfolytatás rendszeresített állású közvetítői, kiket a porta válságos időkben kezeseknek tekintett s diplomatikai nevek: *kapithia*, *residens* volt; a közlekedés, izenetek váltása, levelek, hírek és tudósítások ki- és bevitele közegei voltak a fejedelem és szultán postái, kik az év folytában a szükséghez képest több- vagy kevesebbszer a két udvarhoz eljárak; a szóbeli értekeződés közegei voltak a tolmácsok, kik az időnkénti portai főkövetek vagy oratorok által hozott, vagy a szultántól és nagyvezértől a fejedelemhez intézett szóbeli vagy írásos izeneteket magyarul és törökül értelmezték s a szultán és fővezér előtti kihallgatásokon mint tolmácsok jelen voltak; ezek *török deákoknak* is neveztettek.

Erdély önállósága megszűnésének érdekes részleteit képeznél annak megírása, hogy ama minőségekben az utolsó évek alatt kik voltak és működtek a portán; de ez is még a jövő reménye és feladata. Egyedül Rozsnyai Dávidnak, az erdélyi utolsó legitím török deáknak van eddigelé portán mulatása és élettörténete, írói munkássága fenmaradt emlékeivel együtt megírva és közrebocsátva a magyar és főképp erdélyi történetnek egy termékeny tollu munkása által. ¹⁾ A

¹⁾ *Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák Történeli Maradványai*, összeszedte s jegyzetekkel és oklevéltárral felkészítve kiadta *Szilágyi*

mi kevés még ebből hiányzik, ezután pótolandó s azt nem nehéz pótolni.

Nekem is hű székely indulat és baráti szivesség, birto-komba juttatá évekkel ezelőtt Nagy-Galambfalvi Sándor Pál, az utolsó török kapithia ¹⁾ ÉLETE, KONSTANTINÁ-POLYI NAPLÓJA S VEGYES EMLÉKJEGYZETEI egyszerű de nem értéktelen gyűjteményét, mely — úgy vélem — már ez oknál fogva is történelmi érdekű s némi fontossággal bír. Ez érdeket fokozni, e fontosságot emelni fogja az, ha számbaveszszük: mit bír már hazai történetírásunk e nemben és téren s mit nélkülöz még? Nézzünk csak végig a megjelenteken.

Nyomatatva bírjuk Kézsmárki Thököly Imrének Torma Károlytól felfödözött és közlött Naplóját 1676—78-ról ²⁾; ugyanannak és némely főbb hiveinek Naplóit és emlékezetesebb írásait 1686-tól 1705-ig terjedőleg ³⁾; úgy szintén Dobai Zsigmond Naplóját 1686-ról, Almádi Istvánét 1687—94-ről, Bay Mihályét és Inczédi Mihályét 1692—93-ról, Sándor Gáspárét ⁴⁾ 1692-ről, viszont Thökölyét 1699-ről ⁵⁾ — valamennyit Thaly Kálmántól felfödözve és közzé téve; végre ugyan Thökölyét 1693—94-ről Nagy Ivántól közrebocsátva. ⁶⁾

Sándor Pál portai kapithiasága 1687 ápril 24-től 1690 aug. 21-ig terjed; hátrább látandjuk. Ekkor, a zernyesti véres

Sándor, m. akad. lev. tag. *Magyar Történelmi Emlékek* stb. II. osztály. Irók, VIII. kötet. 1868.

Pótfüzet, ugyanezen író által kiadva. 1871.

¹⁾ Thököly I. választott erdélyi fejedelemnek voltak a portán 1676-tól kezdve szerencsecsillaga teljes elborulásáig ügynökei, kik magukat erdélyi, olykor kurucz kapithiáknak nevezték; de az országtól és legitim fejedelemtől küldött utolsó kapithia — a mint később kiderül — Sándor Pál, a mi Naplóirónk volt.

²⁾ *Magyar Történelmi Emlékek* II. osztály. Irók, XVIII. kötet.

³⁾ » » » XXIII. köt. I. rész. 1868.

⁴⁾ Szlávniczai báró Sándor Gáspár k. Thököly Imre sógora, diplomatiái ügynöke s lovassági parancsnoka, különböző történelmi személyiség a mi Naplóirónktól.

⁵⁾ *Magy. Tört. Emlékek* stb. XXIII-dik köt. II. rész. 1868.

⁶⁾ » » » stb. XV-dik köt. 1863.

ütközet napján jött ő is Thököly kíséretében vissza Erdélybe. E »Napló« és a »Konstantinápolyi vegyes Emlékjegyzetek« tehát ámbár nem nagy időközről s csak egyszerű napi följegyzésekben szólnak, a Thököly-korszak idő- és történetkörének és történeti kutfejeinek kiegészítői, mik szomorú érdekességgel világítják meg a vészben levő haza küzdelmeinek némely erősb hullámvetését is. Nagy a fontossága Naplóirónk politikai küldetésének, tehát — bár szerény — művének is azért, mert vészjósként állott meg helyén a válságos küzdelem lefolyása alatt, óva hazáját ballépésektől, kockákára téve mindennap életét, s hiven betöltve amaz idő szerinti erdélyi legnehezebb követségi állomást, mindaddig, míg Teleki Mihály hona és önmaga kegyetlen tragoediáját lejátszta.

Ugy vélem, elegendő indok a közrebocsátásra, miuek azonban Erdély azon időkbeli közállapotai áttekintő történelmi rajzát adni szükségesnek látom.

* * *

Leopold (I), a habsburg-ház eszélyes, családi hagyományokhoz hű és ambitiosus férfainak egyike ült amaz időben a római császári széken, a ki választás következtében Magyarország királya is volt. E családnak másfél század óta mintegy a vérrel átöröklött politikája volt Erdélynek a magyar királyi korona jogán inkább önszámára, mint Magyarország érdekében visszahódítása. A régóta érlelt szándék valóstására az idő elérkezettnek, Magyarország és Erdély valamint a török birodalom politikai helyzete alkalmasnak, a gyöngé jellemű, árnyékfejedelem, I. Apafi Mihály s mindenható tanácsosa — mint akkor nevezték : »kopasz Teleki« — a merész mű végrehajtása eszközévé mintegy a gondviselés, vagy tán a fatum által kijelöltnek látszott.

Az erdélyi fejedelemség államéletének alapjai II. Rákóczy György lengyelországi meghiusult expeditiója, a választási joggal való könnyelmű visszaélés, az ország képesebb embereinek egymásután sorban megbuktatása miatt, immár meg voltak rendülve. A mikor Erdély legfőbb államérdekei

tekintetében az eszély és okosság politikájára hallgatva, sem II. Rákóczyval, sem Keménynyel kiegyezni, s ezt vagy amazt a trónon megtartani és megszilárdítani nem bírta, nem is akarta, hanem előbb Barcsainak, azután az ebesfalvi Cincinnatusnak nyitott arra utat: a pusztulás átkos férgét a haza hervadó életfájába önmaga vitte be, s a benső megerősödést és tovább fennmaradást lehetetlenné tette. Erdély azóta Eris-alma lett a török és német, pusztta eszköz és játéklabda a Teleki kezében — bukása már csak idő kérdése volt.

A Leopoldra nézve rendkívül kedvező im ez esélyekhez még a háboru sűrű szerencséje is járult. Midőn a szultán Thököly ösztönzésére a német császárral még le nem telt szövetségét megszegve, seregeit Bécs alá vezette, három hatalmas szövetségesen kívül Európa közvéleményével állott szemben, a kereszténység előtt a háboru igaz jogczimét, önkeblében a győzelem iránti hit alapját egyszerre veszítve el. De a szultán Apafival szemben való viszonyát sem fogta fel helyesen. Mig Leopoldnak erős és őszinte szövetségesei, a szultánnak csak kétszinü vazalljai voltak. »Teleki — írja Cserei ¹⁾ még 1682-n Bécsbe küldötte volt Vajda Lászlót, hogy lássa, mire megy ki a török és német közti zenebona, s ha a törököt Bécs alatt megverik, kösse oda a németnek Erdélyt, neki gratiát szerezvén.« »Ott is volt Vajda (a következő 1683-ik évben) Bécs ostroma alatt — írja ugyan ő —²⁾; mikor hazajött, azt beszélte, hogy a bécsiek a magyar ruhában járókat megtámadták, kutyáknak nevezték; ti, erdélyiek, ti hoztátok ránk a törököt — így szidalmazták; de várjatok, mert ha fordul a koczka s bevehetjük Erdélyt, bizony megtanítunk benneket.« ³⁾ »Vajda ki is jelentette Leopoldnak — folytatja tovább Cserei — hogy ura nem idegen őt ismerni el Erdély védurának.«

Erdély titokban való meghódolásának 1682-ki ezen

¹⁾ *Ujabb Nemzeti Könyvtár I. folyam, Cserei Mihály Históriaja* 1661—1711. Második kiadás. Pest, 1852. 134. l.

²⁾ *Ugyan ott* 138. lap. Vajjon Cserei nem 1683-at cserélte fel 1682-vel?

³⁾ *U. o.* 138. lap.

állítólagos első mozzanata még ma nem tisztázható, legalább előttem az ide vágó oklevelek nem ismeretesek. Ellenben teljesen ismerjük az 1683-ik évi második egyezkedést, melyet a fejedelemnek a szultán segítségére Győr alá ment tanácsosa és tábornoka, titokban, a német tábornok vezérekkel maga kezdeményezett, mit Cserei emlékezetben hagyott, s most azóta ismeretessé vált hiteles adatok erősítnek meg. »Míg a Győr védelmére rendelt Apafi tábora ott mulatott — így ír Cserei — Teleki mind küldözgetett a császárhoz, ígérve, hogy ha a törököt Bécs alól elverik, Erdélyt a német császár alá hajtja, csak neki ne legyen bántódása elébbi dolgaiért.«¹⁾ »Két kézzel kapja ezen a német udvar — írja ő folytatólag — s nem csak gratiát adának neki, sőt nagy ígéretek is tettek, ha praestálná is, a mit fogadott. Teljesíté is, elhítetvén a fejedelemmel még Győr alatt, s azon dologról assecuratoriát küldte a német udvarba.«²⁾ E tény két oklevél hitelesíti. Az egyik Apafinak 1684-n jan. 22. ugyancsak Vajda által Leopoldhoz, a másik Leopoldnak a fejedelemhez 1684. april 11. küldött levele. Az elsőben írja a fejedelem: »hogy nagy kerülő úton és sok akadály után haza jött hozzá nemes Vajda László, a ki által tett választát a császárnak megérdemelni igyekezni fog. Ő — ugymond — a kereszténység iránt és a császárhoz mint annak legfőbb kormányzójához mindig igaz indulatot táplált szívében, most is ugyan az szándéka, a minthogy a kereszténység iránti lekötelezettsége s hódolata jelenben is ösztönözte őt arra, hogy személyét a császár előtt a lehető alázatossággal beajánlja. És ha a császárnak tetszenék az ő Vajda László által tett izenete és azután Balázsi Zsigmondtól küldött levele, jó szívvvel bele bocsátkoznék a világ nagy uralkodóival folytatandó békealkudozásba stb.«³⁾ A másodikban a császár egy általa 1683. sept 4. a fejedelemhez küldött levelére adott választát hozva emlékezetébe, így nyilatkozik: »hogy dicséretesnek tartja a fejedelemnek a törökkel való békekötés köz-

¹⁾ *Ujabb Nemzeti Könyvtár* I. folyam, *Cserei Mihály* stb. 140. l.

²⁾ *U. o.* 140. l.

³⁾ *Erdély Története eredeti levelekben*, az erdélyi muzeum kéziratárában 1684. jan. 22. A könyv nincs lapszámozva.

lése iránti szándékát; de azóta, hogy e levele iratott, a török Bécs alol csúfosan elveretett, Esztergomból kiüzetett, közte, a lengyel király és velencei köztársaság közt szövetség lett kötve; ők hiszik, hogy a keresztények fegyverei, melyekhez a fejedelemnek is csatlakozása bizonyára nagy fontosságú lépés lenne, oly sikerrel lesznek megáldva, hogy a kegyetlen ellenségnek a szomszéd államoknak és fejedelmeknek a kötések megszegésével megtámadására való kedve, ereje és dőlyfe bizonyára megtörik. Ösztönözheti a fejedelmet fegyvereinek a császáréival és szövetségeseivel való egyesítésére — írja a császár — Thököly támadása is, a ki fejedelmi czímet vevén fel, a török segélyével a fejedelmet trónjáról le akarja taszítani. Azonban mind e mellett, ha a fejedelem a töröknél a neki és szövetségeseinek elégtétel, kártérítés és az ő országaiknak jövőben többé meg nem támadása iránt valódi, kézzelfogható és szilárd biztosíték iránt valamely bizonyos módot talál és azt neki tudtára adja, ő nem késik azt szövetségeseivel közleni a végre, hogy vajjon a békeségnek meg- és mi képen megkötéséről gondolkozzanak-e?«¹⁾

Azonban ez a békekötés iránti közbenjárás csak szinlett volt; mert Apafi fejedelemnek ez időben a portán levő két követe egészen más ügyben fáradozott, t. i. hogy fiának a még 1681. jun. 10. erdélyi fejedelemmé választott, de a szultán által mostanig meg nem erősített II. Apafi Mihály részére a megerősítő Ahnamét és fejedelmi jelvényeket kieszközöljék. A porta most már hajlandó volt teljesíteni a fejedelem kívánságait. »Sok sollicituskodásaik után végre — írja egyik követ aug. 8-n 1684. 6-a praesentis hatalmas császár felhivatván — — — ifju kegyelmes uroknak conferált kegyelmességét declarálta, s az adó iránt is jó ígéretet tött; 7-a praesentis pedig fővezér ő nagysága felhivatván, a confirmatiohoz való requisitumokat maga elébe rakatá, az elmenetelre rendelt hatalmas császár kapucsi pasája is jelen levén előttük, annak adatá kezében hatalmas császár a confirmationalis levelet és requisitumokat — — —²⁾ s mint elébb, lón válaszuk, miről a hazamenő követ bővebben fog referálni.«

¹⁾ Látható az *Oklevél-Függelék* I. száma alatt.

²⁾ Látható az *Oklevél-Függelék* II. száma alatt.

Nem természetes-e, hogy Leopoldnak Apafival, tábor-nokainak Telekivel való titkos egyezkedése — miről hátrább lesz tüzetesen szó — a német és szövetséges hadsereg önbi-zalmára hatalmas befolyást gyakorolt, azon mértékben, a mint lanyhává tette Erdélyt a porta ügyei és érdekei iránt. Az 1682—84-iki alkudozás megmérhetlen horderejü mind a harctéri, mind a politikai további tényekre nézve, általában pedig a német-török háboru egész történetének egyik főbb mozzanata.

Leopold Sobyeskivel 1683. sept. 11-n Bécs alatt a török összes haderőt megtörte, a magyarországi hódoltsági várakat és városokat egymás után elfoglaltatta s rövid idő alatt Budáig nyomult alá. A törökkel szemben csatát nyerni sőt több csatákban győztesnek maradni nagy dolog, világfontosságú esemény volt amaz időkben. A habsburgok ezen sikeres harcza s nagy áldozatokkal járt erőfeszítése nemsokára dus kamatot hozott. Az 1684-ik év eseményei a hadi szerencse némi változását jelezvén: Leopold császár és király harczy szerencse által fokozott önérzettel kezdett új hadviseléshez és a diplomatia útján való cselekvéshez; politikája — ugy látszik — a volt, hogy keleten észszel, nyugaton fegyverrel győzze le ellenfelét. Sz. István országának kétfelészakítása 1540. egy özvegy királyné alatt lön végrehajtvá; főtényezője Martinuzi György — egy igénytelen barát — volt; 1595. egy példátlanul könnyelmű fejedelem alatt a két ország viszont egyesítésében Carigli Alphons jezuita; az első teljesen bevégezte nagy küldetését, az utóbbi Erdélyben létének a tömérdek vérontáshoz képest kevés gyakorlati eredménye lön, de a »Corpus Juris«-ba néhány igen fontos törvényczikket igtattak be régen létező igények új erőssége- s új jogigények irott kezességeül. Tizenkét rövid törvénycikk alkotása által nem kevesebb történt, *mint a fejedelemnek önszemélyére nézve adott biztosítékok mellett Erdélyország közjogi helyzetének a Magyarországba vissza-kebelezés alapján teljesen átalakítása.* »Erdély feletti fejedelmi hatóságát — mond a 2-ik czikk — a fejedelem megtartja, de Magyarország királyát — hűbéri jogviszony kizárásával — saját királyának ismeri el és neki hűségi esküt tesz le.« »A fejedelemnek szabad lesz — így szól a 3-ik t. czikk — »méltó-

ságos« címet viselni, nőt az ausztriai házból enged neki a császár«, ez a 4. t. cikk; »római szent birodalombeli fejedelem lesz, ülés és szavazás nélkül,« ez a 7. t. cikk, »a fegyverrel szerzett birtokokat hűbérként bírja,« ez a 8. t. cikk; »s ha országából kiszorul, menhelyről és életfentartásáról gondoskodva lesz.« 10. t. cikk. ¹⁾

Leopold e politikai fonal szálán indult el. Az egyesítés kezdeményezője — a mint látók — maga a fejedelem s illetőleg első tanácsosa volt. Kívánhatta e Leopold a szerencse nagyobb kedvezését, mint e volt, hogy a kinek országára ő és családja oly hön vágyik, önmaga szőjje önmegfogatására a hálót? Leopold Dunod Antidius burgundi jezsuitát választotta célja kivitelére, kit 1685. febr. 5. titkos útasítás mellett három szerződési tervvel küldött Apafihoz; az *egyiket* Erdély és Oláhország közt kell vala létesíteni, a két ország kölcsönös segítésére nézve, de a magyar király érdekei hátránya nélkül, a mi 10 pontból állott; *másodikat* Leopold és Apafi közt oly formán, mint a Báthory Zsigmond alatti volt, ez 24 pontból állott; a *harmadikat* Apafinak a Leopold- és lengyelolasz szövetségbe felvételése föltételei iránt, melynek főpontja a volt, hogy Apafi egyelőre fizesen 15,000 aranyat és bizonyos mennyiségű gabnát, adjon 12,000 császári katonának szállást stb. Az idők és tényező személyiségek — így gondolkozhatott a császár — sokban hasonlítanak, igyekezni fog azon, hogy céljaira teljesen alkalmassá váljanak. A fejedelem önállástalan, Erdély kitünőbb államférfiai önként igérkeztek az alkudozásra, felajánlva önbiztosításukért hazájokat. Az első lépés már meg is volt téve, s politikában sokszor ez a legnehezebb. Erre bátorság és önelszánás kell, mi a siker édesanyja. Különben is Ausztriát egész története tanúsítása szerint szerencséje, szerződés és szövetségkötések, főleg pedig ellenségeinek gyöngegségei növelték oly kiterjedetté. A mi 1540. és 1595. másoknak sikerült, miért kellene abban kételkedni neki most? A következő megmutatta, hogy Leopold és tanácsosai Erdélyt és a portát, s mind két fejedelem udvarát, általában a török-

¹⁾ *Corpus Juris Hungarici, Tyrnaviae MDCCLI. I. köt. 585—87. lapokon.*

erdélyi viszonyokat alaposan tanulmányozták s a feltartóztatlan belső hanyatlás jeleire itt és amott igen jókor ráismertek.

Az első és utolsó terv sehogy, a közbülső t. i. a két fejedelem közötti, papiroson létesült, de mint hátrább látandjuk, életbe nem lépett.

Ezen Dunod-féle szerződés — *Contractus* — levén Erdélynek a magyar királyi korona alá visszamenése történetében az első nyilvános közoklevél, alappontjait összevontan adni szükségesnek látom azért, hogy létre jövésének a történetírás által még nem ismert némely fontos körülményeit megismerethessem. »Erdély mint Magyarország része, Magyarországtól és a magyar királytól függ, királyi megerősítéstől függő de élethosszig tartó választó-fejedelemség lesz, Apafi Mihály és fia alatt, kik külön hitlevélben lesznek megerősítve, a király hűségére megesküsznek; a fejedelem a magyar országgyűlésben személyesen vagy követei által részt vesz, ugy a rendek is; Erdély adóját a magyar királynak fizeti; létező törvényeit szintén a magyar király külön hitlevéllel erősíti meg, a módosítandókat módosítja, a rendek nagyobb és józanabb része — *potior seu sanior pars* — beleegyezésével; az erdélyi hadsereg és vezérei háboru idején a királyi fővezérek alatt állanak, az ország köteles a működő császári hadsereg hatód részét élelemmel és zsolddal ellátni, támadó háboruban fölkelni, katonát és a császári seregeknek téli szállást adni; a katolikus és nem-katolikus vallásoknak szabad gyakorlata biztosítva lesz.«¹⁾

E szerződés-terv a fejedelemhez volt intézve s Fogarasban személyesen adatott át, ki belső titkos tanácsával s az országgyűlésből melléjük választott kormánytanácsi bizottság tagjaival azt közölvén — a mint ez 1685. ápril 13. a császárhoz intézett nyilatkozatok kíséretében iratából látszik — azt, hogy ily nagy megfontolást érdemlő dologban, hogy éreznek és mit szándékoznak tenni? írásba foglalták, más szóval: a Dunod ajánlta 10 pont helyett attól teljesen különböző 30 pontu szerződési javaslatot készítettek s azt Vajda László postamester-

¹⁾ Szász, *Sylloge Tractatum* stb. 3—9. 11.

től egy titkos útasítás mellett Bécsbe felküldötték ¹⁾, levélben ajánlva őt Magyarország nádorának, Schultz és Vallis cs. hadvezéreknek. ²⁾ Azonban bármint hangzik az elébb említett kísérő-irat, adatok vannak arra, hogy ez egyezkedést igen kevesen, a fejedelem legmeghittebbjei tudták s hogy e szerződés egy példánya a fejedelemnél maradt, hogy Leopold ezt soha érvényesnek nem ismerte el s alá sem írta, miket bár a tárgyalás rendében hátrábbi helyre tartoznának, a szerződés titkos-volta megállapítása tekintetéből itt adok elé.

Midőn idő folytával egy új négyes küldöttség kedvezőbb szerződés kötése végett Bécsbe felindult, egyéb felvilágosító adatokon kívül, a német udvartól vagy máshonnan a fejedelemhez érkezett és onnan viszont más udvarokhoz küldött levelek másolatait is kérték, azért, — úgy mondák — »hogy annyival inkább tudják az ország dolgait folytatni.« »Dunod is Fogarasban micsoda irást adott be, ők nem látták — írják ugyan azok — csak hírét hallották.« ³⁾ »A paterrel való conclusumokat — válaszolja a fejedelem decz. 3. irt parancslevelében — Inczédi Mihály és Nagy Pál uraktól fogják ő kegyelmek megérteni.« ⁴⁾ Később azonban az egyezés egyik pontját Bécsben nem jól értelmezvén: a követség újabb sürgetésére a fejedelem decz. 7. parancslevele mellett azt másolatban megküldötte. ⁵⁾ Én az eredeti példányt nem láttam, azok sem, a kik eddig közölték vagy róla irtak; — az hihetően a bécsi cs. titkos levéltárban lenne feltalálható, Erdélyben nincs meg. Bécsben is tudakozódtam utána egy, a cs. titk. levéltárban levő tudós hivatalnok által, de taval ott sem találtatott. Sőt azt sem

¹⁾ Látható gróf Kemény József: *Erdély Története eredeti levelekben*, című gyűjteménye 29-dik kötetében, időrendi helyén, valamint a 30-dik kötetben is (kiadatott a *Diplomatarium Alvinczianum* I. kötete 8—15. ll.) a hátrább tárgyalandó Haller-féle követség által 1686. febr. 27-kén a császárhoz intézett egy panaszos felterjesztésből; lapszámozva a könyv nincs, azért ezt nem idézhetem.

²⁾ Ugyanott időrendi helyén.

³⁾ Ugyanott időrendi helyén, a követség felindulásakor Régenben irt levelében. Ez azért nevezetes, mert Haller a fejedelem belső titkos tanácsosa volt, s feje a bécsi négyes követségnek.

⁴⁾ Ugyanott a követség által idézett levélben.

⁵⁾ Látható a *Török-Magyarokori Állam- Okmánytár* 111. lapján.

tudom, alá volt e írva és kik által? Valószínűleg csak a fejedelem egy részről, más részről a császári megbízott által. Fel nem tehető, hogy az erdélyi fejedelem egy aláíratlan irományra mint jogalapra hivatkozzék; de az sem, hogy a ravasz pater aláíratlan oklevéllel tért volna vissza császári urához. Miles Mátyás, a szász krónikairó, s a bécsi négyes követség egyik tagja, 1686. jan. 12. azt írja Bécsből a fejedelemnek: »hogy mindenről jó reménységek van, noha a pater Dunod dolga füstbe ment«; ¹⁾ később febr. 17. mindnégyök által aláírt levélben így írnak a miniszterekről és német udvarról: »A pater Dunod-val (ki is hová lett, azt sem tudják) való Contractust annihiláltak; azt mondják, nem tudott ő a tábori dologhoz, nem is értette a mostani alkalmatosságot. Azonban a Contractus úgy szokott megállani — jegyzék meg — ha mind a két principalis fél subscribálja, ő felsége pedig nem subscribálta, nem is subscribálja. Erre nézve úgy hiszik, azon Contractust vissza adnák, ha ők kérnék«. A levél végén egyenesen kérdik a fejedelem tanácsától: »a Contractust visszakérjék-e, vagy ne? tudósítsa őket ő nagyságok és kegyelmek.« ²⁾ Adatokból tűnik ki, hogy a császár, bár az tőle vagy legalább nevében volt kezdeményezve, a harctéri események folyvást kedvező fejlődése után csak elnézte, de alá nem írásával érvényes-voltát kétségbe vonta sőt érvényesülésén nem is igyekezett, hadvezéreinek az erdélyi határokba benyomulását szóval és írásban tiltotta, de ha tényleg benyomultak, elnézte, a szegénységen való zsarolásait nyilván rosszalta, de az erőszakoskodókat meg nem büntette, a katonai fegyelem fentartását hangsúlyozta, de sehol semmi féktelenségnek gátot nem vett, Dunod atyának teljhatalmat adott arra, hogy az erdélyieket a német katonáknak határaikon át nem lépése iránt biztosítsa, valamint arról is, hogy kárt sem tesznek, téli szállásra csak azon helyeken mennek, melyeket a török és Erdély együtt birtokol; de mind ebből semmi sem lőn megtartva. A császári hadvezérek és katonaság útjának nem volt határa, cselekedeteikben nem korlátolta törvény, sem fegyelem, mentek arra,

¹⁾ A gr. Kemény-féle *gyűjtemény* 30-dik köt. időrendi helyén.

²⁾ Ugyanott.

a merre tetszett és zsákmánylási ösztönük vitte : a népet meghódoltatták, elvették tőle azt, a mi nekik kellett, adót vetettek rá, házaikat kirabolták, családi életük szentségét feldúlták ¹⁾, a Dunod-féle szerződés csak azon egy pontját ismerve és tartva fen önkényük szerinti kiterjedésben, a mely kötelezte a fejedelmet és országot arra, hogy az Erdélybe menendő katonaságnak téli szállást, tartást és zsoldot fizessenek.

Azonban kötött Dunod atya egy ennél ha nem is nagyobb, de minden esetre igen nagy és fontos titkos szerződést Teleki Mihálylyal. Természetes, hogy az ő magával hozott tervezetének a fejedelmi tanácsosok és országgyűlési választottak által el nem fogadtatása császári ura és az ő követi hitele érdekében egyiránt nem lehetett kedves. Miután a híressé vált: »*Volentes volentes proteget vos sua Majestas Sacratissima*«-féle fenyegetés is az általa kívánt hatást meg nem tette: más utat választott célja elérésére. Teleki érzkölete ismeretes lehetett már előtte Bécsben kapott informatiókból. De Fogarasban is találtak öök alkalmat együtt való magán szóváltásra. A fogarasi kedvezőtlen végzések után másnap Dunod atya Telekit Kertsetsorán saját kastélyában fölkereste, s vele ápril 14-kén titkos szerződést kötött, melyben »a császár nevében minden eddigi politikai tényeiért általános bocsánatot, Thököly confiscálandó javaiból kedveskedést, a töröktől visszahódítandó Teleki-birtokoknak Magyarországon és Erdélyben visszaadatását, évi nyugdíjt, minden ellenségei ellen védelmet, Erdélyből kiűzetése esetében a császár birodalmában menhelyet, elfogatása esetében kiszabadítást, maga és nemzetsége részére szabad vallásgyakorlatot s mindezekre nézve esküvel erősített titoktartást ígért oly módon, hogy ő annak sem egyes pontjait, sem egészét senki mással nem közli, mint előre bocsátott titoktartás megígérése után a császárral és Bonvisius bibornokkal; Teleki viszont a császár által a török ellen kezdett háború lehetőségig előmozdítását, az erdélyi hadaknak a császáriakkal egybeköttetése eszközlését, a csá-

¹⁾ Látható a négyes követségnek 1686. febr. 17-én a császárhoz beadott újabb emlékiratában. Az érintett *gyűjtemény* 30-dik köt. időrendi helyén.

szári seregeknek élelméről gondoskodást, szükség esetében Erdélyen átmehetőség eszközését, a fejedelemnek a császárral mint Magyarország királyával külön szövetségre, azután a hármasszoros keresztény szövetségbe lépése iránt általa tervezett szerződéseknél sikerülését, különösen pedig az utóbbi négy pontnak teljesítését ereje szerint, őszintén — bona fide — eszközölni igyekezni fog.«¹⁾

E szerződés híre, bár császári ígéretszó és papi esküszentség zárja födé el a világ szeméi elől, még akkor kiment a kertsetsorai vagy bécsi udvar falai közül, s nem csak a történetírás megbélyegezte azt, de a társadalomban is visszatekintést és ellenszenvet költött a Telekiek iránt a hazai közérdeknek ezen vétkei megbántása. A mint fennebb látók, már az egykorú Cserei megírta, hogy Telekinek nagy ígéreteket tőnek, ha Erdélyt a császár hatalma alá hajtáná. E tény hitelesíti Leopold császárnak 1696. decz. 1. költ királyi adománylevele. »Tekintetbe vevén és megfontolván — ugymond — még 1685. kedvelt hívünk Széki nemes Teleki Mihály egykor tábornok hívünk kitünő és hasznos szolgálatait, melyeket irántunk és kedves Erdélyországunk iránt nem csak életében jelesen megmutatott, hanem később is hűsége tanúsításául a mi szolgálatunk érdekében s hazája megtartásáért a keresztény név közös ellenségével szemben vívott harc alkalmával, a csatatéren vitézül harczolva, nem csak vérét nem kimélve ontotta, hanem nevének késő emlékezetére halált is szenvedett: őt grófi ranggal és tisztességgel s »méltóságos« czimmel diszesítettük fel; ennél fogva emlékének halála után is tiszteletben tartása végett ezen királyi kegyelmes oklevelünket özvegyének, ugy fi- és nőutódnak örök időkre kiadtuk, kegyelmesen parancsolván, hogy érintett hívünk özvegye s özvegyének minden utódai már 1685-től való grófoknak és grófnéknak tartassanak és ismertessenek el Erdély tartományunk minden hű alattvalói által, ezen cs. kir. kegyelmünk az ottani szokás szerint kihirdetessék, s a nevezetteket mindenki a kijelölt időtől kezdve igaz és kétségtelen grófoknak és grófnéknak

¹⁾ Com. Jos. Kemény, *Notitia Capit. Albensis* stb. Cibinii 1836. Pars I. pag. 144—147.

mondani tartozzék és köteleztessék.«¹⁾ Egy december 2. költ kir. leirat kíséretében pedig az erdélyi udvari cancellaria a Teleki-nemzetség egy panasziratát küldi le az erl. kir. kormányshoz, »melyből — úgy mond — bővebben megérthető annak tartalma, s meghagyja, hogy a kérelmező Teleki-nemzetségnek gyorsan és úgy szolgáltassék igazság, hogy többé panaszra méltó oka ne legyen. A császár akarja, — így végződik a rendelet — hogy jelesen elhalt atyjok érdemeiért az egész Teleki-nemzetségre különös tekintet fordítassék.«²⁾ Hogy Telekinek nagy pensioja járt, Bethlen Miklós is följegyezte.

Folytassuk s végezzük be már most a császár és fejedelem között Dunod által kezdeményezett szerződési tárgyalást.

Hire jövéen, hogy Caraffa tábornok téli szállásul Mármaros, Kővár és a Szilágyság vidékét, mint Erdélyhez tartozó vármegyéket nézve ki a Dunod-val kötött szerződés és császári biztosítások ellenére, s a vezénylete alatt álló német katonaságot Szathmárból oda áthozni szándékozik: a fejedelem bosszura gerjedett, szemrehányó levelet irt elébb Dunod atyához, emlékeztetve őt a kötött szerződésre, elé sorolva az ebből következő bajokat, kérve, hogy az országért, mely, ha ez átszállás megtörténik, a török és tatár katonaság által bizonyosan pusztító árvizként borítatik el, Caraffánál járjon közbe. Ez 1685. decz. 11. költ levelében azt válaszolta, »hogy semmit nem tudott nála eszközölni, nem akart vele még találkozni is, sem kihallgatni őt,« — »már most — ugymond — megy orvoslásért egyenesen a császárhoz; kéri a fejedelmet, hogy az ellenségeskedést függeszse fel, míg ő a császártól megtér, a kitől a fejedelem háladatosságot méltán várhat«³⁾. Ezután követet küldött a fejedelem egyenesen Caraffához, de attól decz. 18. azt a választ kapta, »hogy őt a szükség kényszeríti arra, hogy a tisztelendő Dunod atya által kötött szer-

1) Látható az *Oklevél-Függelék* XI. szám alatt.

2) *Ugyanott* XII. szám alatt.

3) *Erdély Tört. eredeti levelekben*, gróf Keménytől, 29. kötet, időrendi helyén.

sződésre nézve különböző értelemben legyen; ennél fogva azt a mostani idők viszontagságai között megtartani sem nem tudja, sem nem akarja.«¹⁾ Készerű panaszt emelt a fejedelem magánál a császárnál is²⁾, de üres biztatásnál egyebet nem kapott sem tőle, sem Stratmantól, a kit szintén pártfogásra kért fel.³⁾ Mindezekből azon tény megállapítható, hogy ha az első szerződés gondolata Leopold és kormánya részéről komoly lehetett, egy akkora államügyben használt eszköz, t. i. egy pap-közbenjáró, az alak és modor, hogy míg ő egyfelől a fejedelemmel alkudozik, addig más oldalról portyázó katonaság haramiaként lepi el, korlátlan hatalmu tábornokok alatt az ország északi részét, a császári udvarnak és miniszteriumnak ez ügyben tanusított kétszínű magatartása, a rá következő tények, Dunod cserbenhagyatása, mind arra mutatnak, hogy ez csak politikai tapogatódzás és kísérlet volt az erdélyi udvari viszonyokkal a hely színén megismerkedés végett, gyanutalan érintkezési alkalom Telekivel, úttörés előnyösebb diplomatiái alkudozásokra, mely Apafira és az országra nézve komoly jellemét tán az első lépés megtétele s a valódi helyzet megismerése után elvesztette.

Ezek és a császári seregeknek Magyarországon nyert új diadalai a Dunod-féle szerződési alapot teljesen megsemmisítették.

Teleki is megkezdette ígéretei bevaltását. Egyfelől a szultánnál folyvást segélyt kéretett a fejedelemmel, tudva, hogy az szerencsétlen hadjáratai miatt arra nem képes; s ígéretet tettek is a szultán, a fővezér és végvidéki basák⁴⁾; másfelől a török érzelmű hazafiakat üldözőbe vette, notáztatván Barcsai Mihályt, confiscáltatva Thököly erdélyi birtokait, s mivel Vajda küldetésének nem volt sikere, kedvezőbb szerződés kötése végett Bécsbe egy újabb követség küldetését

1) Ugyanott Caraffa eredeti levelében. *Ki van adva Török-Magyarokori Államokmánytár* 115. l.

2) Látható a *Török-Magyarokori Államok.* m. 106—107. ll.

3) A császár válaszát lásd: *Diplomatarium Alvincianum* I. köt. 38. l. Stratmanét ugyanott 39. l.

4) *Diplomatarium Alvincianum* I. köt. 238. 239—242., 242—43 248—249. 249—250. ll.

végeztette az erdélyi rendekkel, mi által a császárral, udvarral való közlekedésre új alkalom nyílt.

Az erdélyi fejedelem és rendek tehát 1685. octob. 24. Haller Jánost, Pernyeszi Zsigmondot, Inczédi Mihályt és Miles Mátyást Bécsbe küldötték a végre: »hogy — a mint a nov. 8-ki fejedelmi megbízó levél szól — azok egyfelől a versengésben élő római császárt és török szultánt egymással kibéki-
kítsék s alattvalóik vérébe igen mélyen merített fegyverök megpihentetésére birják; másfelől, hogy Erdély és a hozzá kapcsolt magyarországi részek annyi viszontagság veszélyei közt hányatott állapotját megcsendesítsék s békés biztonságba helyezték.«¹⁾ A követség első feladatáról jelentéseiben sehol sincs említés téve, mi azt gyaníttja, hogy megbízásuk e része csak álczája volt az elsőnek és valódinak. A követségküldés indoka — a mint a bevezetés szól — a fejedelemnek a török hitszegés által megsértett császár és király által másokkal együtt egy szent háborui szövetségbe való meghívása, a minek valósitása végett az erdélyiek kívánságai előterjesztése után egy 21 pontból álló szövetkezési okiratot vagy szerződést készítettek s azt hosszas viták és sok alkudozás után 1686-ik junius 28-kán három császári s négy erdélyi kiküldött biztos aláírása alatt kiállították; ²⁾ diplomatikai neve: *Bécsi vagy Haller-féle szerződés*. E szerint: »a császár elvállalja Erdély és a magyarországi részek oltalmazását; az adandó segéd seregek fővezénylete belletökkor a fejedelem és utódai joga lesz, a császár zsoldot, a fejedelem és ország élelmet adván nekik; a töröktől elfoglalt török terület a foglalóé lesz, az erdélyi terület az erdélyi fejedelemé; Erdély és a magyarországi részek a fejedelem és a rendek joghatósága alatt marad; a négy bevett vallás soha semmi ürügy alatt meg nem támadtatik, valamint Apafi fejedelem sem, sőt e szerződés, fiának már megtörtént megválasztatását helyben-

¹⁾ *Erdély Története eredeti levelekben*, gr. Kemény gyűjtem. az erdélyi muzeumban 29. köt.

²⁾ Van ugyanott a négyes követségnek 1686. febr. 17-ről egy levele, melyben megkérdezték a fejedelmet, hogy ha a tracta végbemegyén, aláírják-e annak rendi szerint? A következmény igenlő válasznak mutat, mert a szerződést mindkét részről való biztosok aláírták.

hagyja mint szintén annak halála utánra a szabad fejedelemlésválasztás jogát; a fejedelemlé szövetséget köthet, de az ezen szerződés ellenkező nem lehet; a fejedelemlé czime és jelvényei megmaradnak; a törökök és tatárok netaláni kirablása elkerülése tekintetéből Várad és Temesvár elfoglalása előtt a fejedelemlé nem lesz köteles sergeit a császáréival egyesíteni; azokat azonban éllemezteni és Erdély határszéléig szállítatja; az erdélyi követeket a bécsi udvar tisztességgel fogadja; a törökkel kötendő szövetségbe Erdély befoglaltatik, s a töröknek való adófizetéstől megszabadul; a fejedelemlé és országlé az oltalomért évenként 25,000 aranyat vagy 50,000 imperialis tallért fizet, sürgős esetekben a katonaságlé a lehetőségig éllemez, a szerződésnek valamint Erdélynek nagyobb biztonságáért Kolozsvárt és Déva várát a folyamatban levő háboru idejére átengedi, oly módon, hogy azokban az órséglé kétharmada legyen a császáré, egyharmada Erdélyé; ezek zsoldot a császártól, éllemlé Erdélytől kapnak; e szövetségnek örökre, tehát a béke megkötése után is titokban tartását mind a császár, mind a fejedelemlé keresztény hitökre ígér, a szerződésről készített hitlevél egy hónap vagy ha lehet még rövidebb idő alatt kellő alakban ki fog adatni és a felek közt kicseréltetni.“¹⁾

E szerződés létrejövése körülményei körül el kell mondanom némely eddigelé történetünkben ismeretleneket, a mik annak további sorsát elhatározták. Az egyezkedés Erdély részéről a fejedelemlé nevében folyt, a kitől kapta útasításait a négyes követéség, de tényleg Teleki Mihály intézte azt. Midőnlé a bécsi követek a fejedelemlétől személyesen útasítást kértek, ez egy-két szóban az igaz hazafiságlé s iránta való hűséglé szívökre kötvén: „bővebb útasítás-nyerés végett becsületes tanácsos hívéhez s fő generalishoz, Tekintetes és Nemzetes Teleki Mihályhoz útasította.“²⁾ Hogy maga Teleki irt volna, nem olvastam, de a fejedelemlé oldala mellett levő kiküldött kormánytanács nevében 1686-n jun. 17-én lőnlé a bécsi követekhez küldve egy hosszú, nyomos útasítás, mely ritka élle-

¹⁾ Szász, *Sylloge Tractatumum* stb. 11—17 ll.

²⁾ *Erdély Tört. ered. levelekben* 1685. decz. 18-n irt levél szelvényt, azon gyűjtemény 29-ik kötetében időrendi helyén.

élel fejt fel az ország szomorú állapotát, elősorolja a német hadvezérek insolentiáit, s Caraffát mint egy zsarnokot söt emberi szörnyet állítja a követség s illetőleg a császár elé. E levélben a Dunod-féle szerződés főbb tartalma is adva van s a szövegben a leglényegesebb módosításokat Teleki sajátkezűleg tette, sőt régére egész oldal utóírást — postscripta — önkézével ígatott bele.¹⁾ Thököly Imre „a közte és fejedelem közt fenforgott egyenetlenség megszüntetése s a két hazának annyi boldogtalansága közt való megmaradására czélzó dolgok kívánt folyamatba indíthatása végett“ — meghitt szolgálját a fejedelemhez küldvén: ²⁾ az ő nevében Teleki íratott hozzá Szebenből márczius 10-n 1686-n választ, kijelentve, „hogy ha tudatja, miben kívánja jó akaratát, a mit maga s országa veszedelmeztetése nélkül cselekedhetik, örömet cselekszi, tudván, ő is azzal ellenkezőt nem kíván.“³⁾ Midőn 1687 elején a német tábornokok féktelenkedése a császár és Apafi között folyamatban levő egyezkedést fenyegette, s a fejedelem a lengyel és svéd királyhoz, valamint szintén a brandenburgi választó-fejedelemhez követeket küldött, az utóbbiakhoz szóló ápril 28-ki levelek eredeti fogalmazványát Teleki javította át, s az elsőt egészen ő írta.⁴⁾ Levelek vannak fen Apafihoz intézve, melyek mutatják, hogy ez időben egyetlen meghitt tanácsadója Teleki volt, hogy nála nélkül nehezebb államügyeket elintézni nem akart, s Teleki nem egyszer kér haladékat, hogy betegsége miatt s más bizonyos okaira nézve jószágában maradhasson, ígérve, hogy mihelyt egészsége engedi, az udvarhoz visszamegy.⁵⁾

De mig a fejedelem követei ama szerződés létrejövete-

¹⁾ *Erdély Története eredeti levelekben*, gr. Kemény gyűjt. erdélyi muz. 30-ik köt. időrendi helyén.

²⁾ *Erd. Tört. eredeti levelekben*, g. Kemény gyűjt. erd. muz. 30-ik köt. Thököly levele febr. 24-én költ.

³⁾ Apafi fejedelemé ki van adva *Török-Magyarkori Államokmánytár* 153 l.

⁴⁾ *Erd. Tört. ered. lev.* 32. köt. időrendi helyén, a lengyel királyhoz s két fő lengyelhez írottakat kiadta Szilágyi Sándor *Diplomatarium Alvinczianum* II. köt. 166—168 ll.

⁵⁾ *Erdély Tört. ered. level.* 31. köt. 1686-n octob. 15. Sorostélyről küldött levélben.

lén Bécsben munkálódtak, Erdélyben benn és a portán nagy következményű dolgok történtek. A fejedelem egymás ellen élethalál-harcot vivó két császár incselkedéseinek és fenyegetésének felváltva volt kitéve szüntelen, s e súlyos helyzetben — a mint látók — tanácsot Teleki adott: „a ki már régen esküvel kötelezte volt magát Erdélynek német alá hajtására.“ Ha nem hagyta volna is fenn Cserei, hogy Telekit emlékeztetni kezdték ígéreteire, természetesnek kell tartanunk, hogy neki azt teljesítenie kellett. Az adatok egybevetéséből világosan látszik, hogy a Teleki tanácsai a fejedelemmel, az országos tanácsban adott véleményei, a portai és bécsi követekhez irt útasítások, mind ama főcélra irányultak. De feltehető-e, hogy egy oly közlékeny, sőt dicsekedni szerető nemzetnél, minő a magyar, egy ily nagy mérvű és számos egyének közreműködésével szőtt önző politika titokban maradhatott volna? Nem. És nem is maradt semmi titokban, sőt német és török egyiránt tudta mind a cselszövényt, mind a cselszövőt, s épen ezért, míg a török bosszankodását éles kitörésekben, a német főhadvezérek fenyegetésekben fejezték ki a fejedelem ellenében: addig a császár és udvara Telekit szépszóval és hizelkedéssel kívánták feltételében állhatatossá tenni. E boldogtalan korszak összes tényei közül kimagaslik úgy merész, mint a nyers erőszak és jogn kivüliség jellegét magán viselő ama ténye Leopoldnak, midőn ő: „egyfelől arról vett hírek és értesítések folytán, hogy a szultán török és tatár hadakkal Erdélyen át felső Magyarországra szándékozik törni, tehát katonai tekintetéből, — másfelől Erdélynek — mint kifejezi — az ő legkedveltebb tartományának (?) a török torkából kiragadása végett gróf Scherffenberg Frigyes kamarás és haditanácsos tábornokát megfelelő hadsereggel, (senkitől fel nem kérve, sem felhatalmazva.) Erdélynek segítségére küldötte, erről a fejedelmet márczius 24-én levélben értesítette, erős hitét fejezván ki az iránt, hogy a fejedelem e segítő serget nem csak szívesen bebocsátja és élelemmel ellátja, de a nevezett tábornokot tanácsával is segítendi. A császár igéri, hogy a tábornok a katonaságot fegyelemben tartja, s az országnak és fejedelemnek semmiben terhére nem lesz.“¹⁾

¹⁾ *Diplomat. Alvinczianum* I. köt. 81 l.

E fellépés megdöbbentő catastrophát jelzett, nem kevesebbet jelentve, mint azt, hogy Erdély egész állami léte fegyver hegyére van állítva. Az ország teljesen felzavarodott, szomorú események árjával borítatva el.

Midőn már az ár igen magasra emelkedett, Telekit küldvén a fejedelem az új védelmezőhez közbenjáróul, levelében élpanaszolt némely katonai bántalmazásokat, elősorolta azok insolentiáit: a tábornok Kolozsvár melletti táborából május 20-án irt válaszában bámulatát fejezi ki a fejedelem panaszai felett, és sajnálja — ugymond — hogy a császár jóakarátát és realis védelmét — *protectio* — így megveti. „Látja ő — mond tovább — hogy a fejedelem a törökökhöz szít, a kereszténységet s abban a maga ügyét is meggyalázza; látja a fejedelem ellenséges szándékát, a ki a barbárokat behívja, fegyvereit velök egyesíti, s maga teszi azon ellenségeskedéseket, melyekkel őket vádolja, a miket ők nem hogy tennének, de meggondolni sem képesek. Ő tiltakozik — ugymond — isten előtt arra nézve, hogy a mit az ő császári ura akar, az nem ellenségeskedés, hanem pártfogás és védelem ténye; a mit ellenben a fejedelem irányukban mutatott barátságos indulatnak nevez, az álnokság és leshányás; ha mi talán még is véletlenül s nem az ő akaratjából történik, az a fegyver jogának tulajdonítható; végre kéri a fejedelmet, hogy térjen józanabb gondolatra, ne ejtse utolsó veszedelembe magát és övéit.“¹⁾

Szintigy élére voltak állítva Erdély ügyei a portán. A fejedelem junius 28-án irt azon levelére, melyben állandó hűségét igéri maga és az ország, s ennek megőrzésére követeket küldött, Maurocordatus, a fő tolmács szemrehányásteljes választ küldött, melyben írja: „hogy a végvárak parancsnokaitól és más úton megtudták, hogy az Erdélyre küldött németek kevesen vannak, s szabadon engedik őket benyomulni, sőt élelmezik is. Ezekért ő nagy pírónságot szenvedett a szultán előtt; szemére veti a fejedelemnek, hogy míg a Thököly és tatárok segélyét elútasította, addig a németeket, a szultán ellenségeit országa kebelében élelmezte, télen s nyáron eltúrte. Mikor szultán ő felsége minden erejét Buda megsegítésére rendelte,

¹⁾ *Diplomat. Alvinczianum* I. köt. 164. l.

a fejedelemnek, mint a császár teremtményének, el kellett volna a német figyelmét Erdély felé vonni, meg kellett volna Pest felől támadni, mint a boldog emlékezetű nagy erdélyi fejedelmek tették, a kik sokszor megverték ellenségöket, tábornokaikat megölték. De a fejedelem mindezt nem tette. Ennél fogva — így végződik a levél — most már a szultán ő felsége a legjelentvalóbb szolgálatot kívánja.“¹⁾ „Maga a fővezér pedig — írja Baló Mátyás kapitánya 1687-n ápril 21. — híratá Skerlet Oglut, szemére hányta, hogy az erdélyiek csak szóval tartják a szultánt. Demeter napja — ugymond — fél esztendeje hogy elmúlt; mikor a követ eljött, azt mondá: az ő Beyramjok után az adó bejő; mikor elment, azt ígérte, hazamenetele után mindjárt megindul, s hogy elment, már több száz napjánál. A szultán magyarországi basái hírére sem hallják az erdélyiek adóhozatalának. Most már a szultán — így folytatja — kapucsi basáját küldi a fejedelemhez, hogy szándékát kitanulja; mert elég eddig a szép szó, ezután majd megmutatja az idő és alkalmatosság, mit tevő legyen. Ha az adó bejő — végzé beszédét Skerlet basa — mindennek amnestiába mennek; ha pedig nem, infallibiliter tudják meg, *bizony nem német, hanem Erdély lesz az ellenség*, és ante omnes alios a lakosai elpusztítatnak.“²⁾

Fejedelem és ország valóban scylla és charybdis közt hanyatott, nem tudva még csak sejteni is, hol lesz kormányvesztett államhajójának megállapodása. Minden eltelő évvel rosszabbá vált a helyzet, kedvezőbb fordulatnak reménye is eltűnt, csak a veszteség kisebb- vagy nagyobb- voltát mérlegelte a honfiui aggodalom.

A mint Bécs fölmentése a Dunod atya szerződését, ugy semmisítette meg 1686-ban sept. 2. Budavár bevétele s azon tul a császári seregeknek Erdély felé akadálytalan elébb-elébb nyomulhatása, a Haller-féle második egyezkedési oklevelet. Némelyek abban keresik okát, hogy a fejedelem követei Kolozsvár és Déva átengedésébe csak a fejedelem utólagos jóváhagyása reményében egyeztek bele, minthogy arról való alku-

¹⁾ *Diplomatarium Alvinczianum* I. k. 297—298 ll.

²⁾ Látható az *Oklevél-Függelék* III. száma alatt.

fejedelemnek. „Súlyos betegségében — így szól röviden de meggyőzőleg — mivel maga nem mehetett, írásban ő felségének minden difficultásokat beadatott, Dónáth Mátyás is — az újonnan felküldött követ — volt audientian ő felségénél s szóval is előadott mindenenek; valamit el tudott követni, mindent elkövetett, de mivel csak az Lotharingus dolgai után várnak, nem adott választ ő felsége; most pedig már azt mondják a miniszterek, hogy ő felsége az erdélyi *compositio*¹⁾ meg nem változtathatja. Ugy látja — így végződik a levél — hogy csak vékony válaszszal megy alá«²⁾ mert itt — a mint sept. 25-kén 1687-ben írja — minél inkább győzedelmeskednek, annál feljebb látnak.«³⁾

A császár a lothringeni herceget, a császári hadak főparancsnokát, mint az előbbi években Scherffenberg tábornokot, 1687-ben szeptemberben Erdélybe küldötte, az ország kérése vagy beleegyezése nélkül, egyenesen *annak katonái elfoglalása* végett; utasítását nem ismerjük, de a szathmári parancsnok, Houchin Antal október 1-jén és 2-kán Radnóthon a fejedelem és az ország elébe terjesztett előadásából az látható,⁴⁾ valamint következtetni lehet rá a nem sokára ezután kötött szerződésből is. A császári fegyverek újabb diadalai — írja Houchin — Székes-Fejérvár, Pécs, Siklós bevétele arra indítják ő felségét, hogy ezen győzelmet és sikert felhasználva, a kereszténység, *a fejedelem és Erdély közös javáról és megmaradásáról*, gondoskodják s a törököt mind Felső-Magyarországból, mind Erdélyből kiszorítsa. E végre a lothringeni herceg nevében három dolgot kíván a fejedelemtől és rendektől: a tavaszra tervezett váradi és temesvári ostromhoz elegendő élelmet, télire Erdélyben néhány várat, várost és más helyeket a háboru tartamáig, s az itt vagy már útban levő katonaság számára téli szállást. Ez iránti alkudozásukat elébb a fejedelem és ország biztosai Radnóthon tartották a herceg biztosával; ⁵⁾ azonban a for-

¹⁾ Érti a lothringeni herceget, a mi alább következik.

²⁾ Látható az *Oklevél-Függelék* V. száma alatt.

³⁾ Látható az „ „ VI. száma alatt.

⁴⁾ *Diplomat. Alvinczianum*. II. k. 212—219. ll.

⁵⁾ „ „ „ „ „ „ „

maszerü szerződés csak Somlyó, Kolozsvár, Szamosújvár bevétele s a német katonaságnak egészen az ország szívébe benyomulása után.¹⁾ még pedig a *balázsfalvi táborban* történt 1687. október 27-kén. E szerződést kötik egyfelől a lothringeni herczeg, mint a császári felség hadainak helytartó tábornoka, másfelől Apafi fejedelem és az erdélyi rendek kiküldött követei. Ennek két fejezete van: »az *elsőben* ígér Erdély a császári hadseregnek téli szállást és élelmet, s hogy az ország jobban megvédhető legyen, átadja összes várait, a melyekbe a mondott katonaság illő arányban helyeztetik el; az élelem neme és mennyisége meghatározott, s annak havonkénti kiszolgáltatása biztosítva lön; ezen katonaság zsoldjára fizet az ország szintén megszabott időhatárokbán 700,000 frtot, de a magyarországi részek nélkül. Ezekre nézve kötelezik magukat az öreg és ifju fejedelem és a rendek. A *második* fejezetben megengedtetik a fejedelemnek, fejedelemasszonynak, tanácsos, követ és nemes uraknak, ugy a katonaságnak, hogy Szebenből kimehessenek; ugyanezen elősoroltaknak házaíra és szállásaira katonaság nem tétetik, a bevett vallások, templomok, egyházak, iskolák, tanári és papi házak meg nem háborítanak, sem szállásadással nem terheltetnek; a mostani és ifju fejedelem tekintete és törvényes joga a fejedelmi jövedelmekkel együtt sértetlen marad, ugy szintén mindenféle tisztviselők, várak, városok kiváltságai is; a régi és mostani fejedelmi adományok, konventek és káptalanok jogai, hazafiak vagyona és jövedelmei, ingó és ingatlan javai, terményei stb. meg nem csonkíthatnak, a fejedelem és urak, városok és mezővárosok lakói birtokaikban batorságosan lakhatnak, ki- és bemehetnek, sőt ha az őrséggel ellátott várakba mennek is, illendő becsülettel fogadtatnak; árulkodóknak hitel nem adatik, erőhatalommal senkinek barma, élelme, bora stb. el nem vétetik; általános bűnbocsánat adatik, szükség feletti őrséget a városokba nem tesznek, a kereskedés szabad lesz, a következő tavaszon a császári őrség mindenünnen kivitetik, ha csak valamely fontos hadi cél ellent nem áll, a mi iránt a császár a fejedelemmel barátságosan fog kiegyezni; a városok hadi felszerelésé-

¹⁾ *Diplomat. Alvinczianum* II. köt. 229. l.

hez nem nyulnak; az örségek az urakat, nemeseket s polgárokat ingyen gazdálkodásra nem kényszerítik; a városiak lakhelyeikről ki nem záratnak; a fejedelem hívei nem csábítanak, sőt ha át is szöknek, vissza lesznek útasítva; a várakkal bíró városok katonatartással nem tartoznak; ha a törökkel béke lesz kötve, marad a császár által Bécsben Gyulai úrnak tett ígéret;¹⁾ a fejedelem országgyűlést szabadon hívhat össze.“ Mindezekre a herceg magát a császár nevében kötelezte, s nevét úgy ő, mint a fejedelem és rendek nevében azok kiküldött biztosai, aláírták s pecséteikkel megerősítették.²⁾

E szerződés keletkezésének indoka, kezdeményezési és kiviteli módja, tartalma és alakja élesen árulják el annak tábori eredetét s fegyvertényi jellegét. Jogszerű az egészben semmi sincs, akár a művet, akár alkotóit tekintsük. Ezen szempontból tehát csak megrovó ítélet tárgya lehet; ama tényt azonban constatálja, hogy a Haller-féle szerződés ölhajtott módon bevégzését ez hiúsította meg. E szerződés nem csak Dévát és Kolozsvárt vette el, hanem az ország összes várait s erősebb helyeit sőt magát az országot is hadi zsákmánynak nyilatkoztatta, azzá is tette. A Dunod atya szerződésterve, a bécsi vagy Haller-féle és ez, a Sybilla-könyvek áruba bocsátása és elégetése történetének ismétlődése. Mindenik új szerződés kedvezőtlenebb az előbbinél. Nem csoda, ha az ország kérte az előbbinek megerősítését. Azonban a császár 1688. jan. 4. azt válaszolta: „hogy a bécsi szerződés-tervezet kelése óta a dolgok állása és ábrázatja egészen megváltozott; azonban az ország remélheti a *balázsfalvi pontozotok* megtartását,³⁾ forduljon a fejedelem és ország a lothringeni hercegehez, a kire van bízva az erdélyi egész hadügy, ő a lehetőken gondoskodni fog.“

Erdély — inkább a Teleki Mihály --- politikája ez idő-

1) Szász. *Sylogge Tractuum* stb. 22—24 ll. Gyulaihoz 1687. sept. 27-ki kelettel volt intézve a császár azon levele, melyben biztosítja Erdélyt, hogy a törökkel kötendő békekötéskor rá méltó tekintettel lesz. Látható az erdélyi ndvari cancellaria levéltárában levő egykoru másolatban 1686. nro. 1. alatt.

2) Szász. *Sylogge Tract.* 22—24 ll.

3) Ugyanott 23. l.

ben, a mint ezekből kitetszik, azon sarkallott, hogy a töröknek a fejedelem és ország állandó hűségében való bizalmát állandó kapithia-tartás, olykor követküldés, az adó megfizetése és kivált írásbeli szabadkozás által fenntartsa, a németek bejövését erőszak színében állítsa elé s kiűzetésökre az ország képtelenségét hitesse el; a német ellen pedig nyilvánosan élesen keljen ki, panaszolja be még a portán is erőszakos zsarolásait, a neki ígért pénzt állítsa a nép megkimélése sa haza békéje árának, s kényszerüségi tényként mutassa fel; titkon azonban, folyvást az erőszak tényeire bátorítsa, s a fejedelmet ijesztgetve, az országot lassanként gyengítve s a háttérben inumár jól látszó új protectorhoz és új védelmezőkhöz szoktatva, a közelében levő nagy változásra mintegy előkészítse; sűrűbb kölcsönös érintkezésre pedig eszköz volt a portán a követség és kapithia, Bécsben a szerződések ügyében folyvást jövő-menő követségek.

Ily viszonyok közt volt Erdély az 1687-ik évben. E válságos időben lón kiválasztva portai kapithiává Sándor Pál, az évi adó bevivésére pedig Sárosi János ítélőmester, a kivel egyidejűleg állomására menni a fejedelemtől útasítva lón. — Naplóirónk az 1687—88—89-ik évet és az 1690-ik év első felét töltötte a portán, változó eseményekben és viharos történetekben leggazdagabb három évet!

Egy szomorú tragoedia az Erdély történetében, melynek előjátéka volt a Dunod atyával kötött titkos és nyilvános szerződések és a Haller-féle bécsi szerződés korszaka, 1682-től 1686-ig. Az első tragikai momentum az 1687-ik év vagyis Erdélynek fegyverjogon való elfoglalása. Ezeknek némely új adatok alapján való új megvilágítását kísérlettem meg az előbocsátottakban, tájékozni kívánva az olvasót Naplónk időkorára és följegyzései tárgyára nézve.

Második momentumot teszi Erdélynek Teleki Mihály mindenható befolyása következtében a portától való elszakadása s a római császár mint magyar király oltalma alá vissza jövése iránt 1688. május 10-én költ emlékezetes Nyilatkozata.

Harmadikat a törököknek Magyarországról kiszorítása 1689-ben, az erre következett katonai uralom, a mi a fejedele-

lemasszony és Apafi fejedelem halálát, Thököly betörését és Teleki elesését vonta maga után 1690-ben, utójáték pedig, vagyis a dolgok mintegy kibékítő végkifejlése a Leopold-hittelvével kiadatása 1691 elején. A tér és idő ez alkalommal többet közölnöm nem engedvén, a három utósó nagy momentumu történetrésznek, az események és azokra befolyással volt egyének jelleme, nagyrészen új adatok alapján előadását más alkalomra tartom fenn.

És most átmehetünk Sándor Pál rövid életrajza és írásai ismertetésére.

II. SÁNDOR PÁL ÉLETRAJZA S IRÁSAI.

Sándor Pál atyja Agyagfalvi Sándor Gergely, anyja Nagy-Galambfalvi Kadics másképen Mátyus Kata, a ki 1664. jun. 10-ki keltü fejedelmi Consensussal erősített átadási vagy bevallási szerződésnél fogva férje iránti szeretetből nagygalambfalvi házát és birtokát annak vallotta be és adta át; hihető, hogy Pál itt is született, s innen van „Nagy-Galambfalvi“ előneve, ámbár atyja „Agyagfalvi“ előnevű s ő is birtokos volt ott. Azonban még két Sándor-ág Agyagfalván és Kénosban lakott, ősi birtokot birt s tagjai magukat Kénosi és Agyagfalvi Sándor-oknak nevezték. Sándor Pál neje volt Tartsafalvi Pálfi Judit, kitől János és Pálnevű fiok s Kata leányuk született.

Naplóirónk ifjusága nem ismeretes, férfi kora sem; hihetően egyszerü mezei gazdai életet élt Nagy-Galambfalván; ismeretessé hajlott korában lett portai kapithiasága által. hová ápril 24-én 1687. indult el, ott töltve három évet, s valószínűleg 1690-n aug. 21. jött haza, midőn Thököly Imre török-tatár és magyar haderővel Erdélybe ütvén, Heissler német tábornokkal s Teleki Mihály ország generálisával a híres zernyesti diadalmas csatát vívta.

A kapithiaság ez időben szerfelett terhes, Sándortól anyagilag nagy áldozatot kívánó, minden perczen kockáztatott